

ПРАВО ЯК ТИП СПОНУКАЛЬНОГО МОВЛЕННЯ

Досліджується право як різновид наказової інформації, засіб впливу, результат і предмет соціально-комунікативного тлумачення.

Ключові слова: право, адресант, адресат, волютативність, інтенціональність, маніпулятивність, герменевтика.

Постановка проблеми. У межах комунікативного підходу до аналізу права як мовлення доцільно розглянути право як тип спонукального мовлення. У цьому контексті можна виділити три напрями: 1) волютативний (право як наказова інформація); 2) маніпулятивний (право як засіб впливу з метою маніпуляції свідомістю та поведінкою); 3) герменевтичний (право як результат тлумачення суспільної інформації та як предмет тлумачення соціальними суб'єктами).

Ступінь наукової розробки проблеми. Окреслену проблему до певної міри вивчали в різних галузях науки. У такому ракурсі теоретичним підґрунтям нашого дослідження можуть стати дослідження лінгвістів (Л. Виготський, О. Федик, А. Єрмоленко), психолінгвістів (Р. Фрумкіна, І. Беляєва, А. Славська), психологів (особливо біхевіористів – Е. Торндайк, Д.Б. Уотсон, Е. Толмен, Б. Скінер), соціологів (І. Троцук, В. Кудрявцев, А. Менегетті), філософів (Р. Барт, Ю. Габермас, Х.-Г. Гадамер, Г.В.Ф. Гегель, Ж. Деріда, Е. Левінас, Ж.Ф. Ліотар, Г. Маркузе, Е. Фром) та філософів права (В. Бачинін, М. Братасюк, П. Рікер, С. Сливка, І. Честнов, Г. Чумаченко), а також науковців у сфері семіотики (Б. Мартин, Ф. Рингхем) та інших.

Мета дослідження – продемонструвати право як тип спонукального мовлення через розкриття його волютативності, маніпулятивності й герменевтичності.

Виклад основного матеріалу. Зміст права є волютативним (наказовим) за своєю суттю, адже його створення розраховане на передачу волі держави та безапеляційне сприйняття і виконання право-норм, що містяться в ньому, у процесі правової поведінки соціального суб'єкта. Розглядаючи право як мовлення, можемо акцентувати на тому, що воно виконує аналогічні функції, властиві мові загалом. Тому аналогічно до поділу функцій мови взагалі [1, с. 51-54], ми виділяємо такі функції мови права: комунікативна; рефлексивна; психологічна; уніфікаційна; екзистенціальна; антропоцентрична; статична; еволюційна; волютативна [2, с. 129-130]. Комунікатив-

на функція розкривається через називання, означення предметів, явищ, подій, властивостей правової реальності, а також через відображення правовідносин як таких; забезпечує обмін правовою інформацією, а отже, створює своєрідний правовий інформаційний простір. Рефлексивна функція полягає у відображенні стану правового простору, вираженні певних характерних його властивостей, відтворенні картини правової реальності. Психологічна функція означає, що право є результатом мислення, інтелекту, волі, емоційної системи соціального суб'єкта; воно – провідник правового аналітизму. Уніфікаційна функція полягає у зведенні правових норм до єдиної форми, системи, що забезпечує праву об'єктивність при регулюванні правової поведінки соціальних суб'єктів. Екзистенціальна функція безпосередньо пов'язана із буттям, існуванням соціального суб'єкта у правовому полі; це свого роду протиставлення соціального суб'єкта правовому оточенню. Антропоцентрична функція визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю; людина як основний суб'єкт правовідносин трактується на рівні центру і найвищої мети Всесвіту. Статична функція означає збереження стану термінологічної рівноваги; запровадження і необхідність додержання так званого правового термінологічного етикету. Еволюційна функція пов'язана з безперервністю, поступовістю розвитку правового простору і відображає якісні зміни, що відбуваються в ньому. І, нарешті, волютативна функція означає спонукальність до виконання всіх зазначених у праві вимог і норм, першопочтових до формування правового мислення через своєрідний примус виконання правових зобов'язань.

Глибока інтенціональність (цілеспрямованість) права полягає у здійсненні беззаперечного впливу на правовий світогляд, формує у соціального суб'єкта правову інтенцію, що проявляється зовні у правомірній поведінці. Суб'єкти правової інтенції завжди іманентні щодо правомислення: правові наміри і прагнення, виражені у правових діях і вчинках, насамперед осмислені, внутріш-

ньо зумовлені, оцінювальні «пропрацьовані». А оскільки право є базовою основою для формування правового світогляду, зокрема його інтенціональності, то, очевидно, закон є опосередкованим регулятором правової поведінки соціального суб'єкта. При цьому важливо, що «інтенціональність також указує на прагнення, телеологізм і бажання, момент егоїзму чи еготизму, в будь-якому випадку, на «егологію» [5, с. 141]. Правова інтенціональність – це завжди спрямованість на правомірність; враховуючи лематизацію правового буття (лема – теорема, потрібна для доведення іншої [6, с. 484]; у даному випадку – першопочатковість щодо інтенції), правова інтенція вносить у правову реальність елемент присутності кожного суб'єкта правовідносин, реалізуючись через його правову поведінку. Правова інтенція, як і право, і право-мислення, неможлива без мовлення, без звернення до вербальних знаків і символів. Тому її можна вважати своєрідним правовим внутрішнім дискурсом, внутрішнім діалогом, який штовхає соціального суб'єкта на взаємодію з іншими, до правовідносин. Однак інтенціональною є і сама мова права, підпорядкування якому передбачає водночас і переоцінку правового імперативу, і визнання безмежного авторитету права. Інтенція закону зорієнтована на стримування й обмеження і розрахована на абсолютне сприйняття виражених право-норм як беззастережної інструкції, керівництв до правових дій і вчинків. Інтенція права відноситься до інтенції право-мислення як об'єктивне і суб'єктивне, як стимул і реакція, як адресант і адресат. Зокрема, аналогічним буде відношення між правовим світоглядом і правовою поведінкою. Феномен інтенції присутній у всіх аспектах правової комунікації як прагнення констатувати невідворотність дії права, намір зорієнтувати правове мислення у «потрібне» русло, веління діяти відповідно до інтенції права та правового світогляду.

Право містить «особливі формоутворення, завдання яких полягає в тому, щоб переадресувати вимоги універсальних законів світопорядку окремим індивідам і змушувати їх коригувати свою поведінку щодо загальної системи соціальних взаємодій» [7, с. 147]. Попри те, що право «пропонує еталонні зразки належної соціальної поведінки» та знаходить засоби і способи примусу осіб із протиправними нахилами до такого типу дій і вчинків, воно ще й приводить ці «еталони», засоби і способи у відповідність до «універсальних принципів світобудови, сутнісних властивостей людської природи, потреб цивілі-

зації та культури» [7, с. 147]. Під впливом права сфера духовного поширює свою дію на право-мислення і навіть дифузує з ним. Ще Г. Гегель наголошував, що основою права є духовність, розум [8], адже розум – це вибір доцільності, а доцільність, у свою чергу, передбачає законність, правомірність. Духовність закладена у право першопочатково. «Право вперше сформувалося на рівні духу, розуму людини як продовження її природних прав, а вже потім було закріплено практикою у формі тих чи інших, звичаїв, норм» [9, с. 25].

Імовірнісний прояв мовлення права – маніпуляція. Основним об'єктом маніпуляції є свідомість адресата і водночас саме свідомість може стати захисним чинником для уникнення маніпулятивного впливу. Річ у тім, що свідомість необхідно розглядати як систему, до складу якої входить рація (сфера інтелекту, в яку можна втручатися лише засобами аргументації, а це далеко не маніпуляція), сфера практичної дії (тут можливе деяке посилення впливу, вказавши, як саме можна досягти мети) і сфера внутрішнього почуття (канали, через які маніпулювати найпростіше) [див. 12]. І залежно від того, який зі складників свідомості домінує, доречно говорити про можливий рівень маніпуляції.

Крім цього, мову права можна вважати закритою, тобто такою, що «не показує і не пояснює, а доводить до відома рішення, позицію, наказ; і там, де вона визначає, визначення стає «відокремлення добра від зла»; вона беззаперечно встановлює праве і неправе, утверджує одну цінність як основу іншої» [13, с. 133]. Таку мову Г. Маркузе називає «ритуально-авторитарною», суть якої полягає «в альтернативних техніках маніпулювання і контролю» [13, с. 134]. Причому, зауважимо, мова права не лише відображає ці форми контролю, а й сама стає інструментом контролю. Маркузе навіть пропонує засоби, за допомогою яких здійснюється мовленнєвий контроль – «скорочення мовленнєвих форм і символів рефлексії, абстрагування, розвиток і суперечливість...» [13, с. 134-135]. Тобто мова права має бути небагатослівною, чітко стилізованою, право-символізованою, конкретною, статичною і неваріативною. Це, зі свого боку, забезпечить правильне розуміння права і сприйняття його як регулятора правової поведінки. Відбувається процес узгодження поведінки соціального суб'єкта зі суспільством через свідоме осягнення правової реальності завдяки сприйняттю правовим поняттям. Ці поняття «беруться з інтелектуальної правової традиції і піддаються переводу в операціональні терміни, що дає змогу зменшити

напругу між правовим мисленням і реальністю шляхом послаблення критичної сили мислення» [13, с. 136-137].

Маніпулятивна здатність мови права має особливість розкриватися також через так званий «зворотний зв'язок», на який власне і розраховане право. Тут маємо на увазі сподівання на відповідну реакцію право-сприймача, проявлену у правовій поведінці. Мова права зорієнтована на те, щоби під її впливом соціальний суб'єкт «формував власну складну морально-правову систему, відчував потребу духовної праці, інтелектуальну необхідність самооцінювання власної правової поведінки, здійснював її кореляцію щодо інших людей, виробляв своєрідний морально-правовий та життєвий релятивізм, коригував свою поведінку та життєдіяльність» [6, с. 39]. Тобто, на основі сприйнятого права здійснюється внутрішня психологічна кореляція, окреслюється певний «вектор» психологічно-правового скерування особи. Соціальний суб'єкт як продуцент правомірної поведінки, сформованої і дотримованої під впливом права, узгоджує свої правові дії та вчинки з іншими учасниками правовідносин, пристосовується до правового поля, у якому перебуває, до суспільно-правових і морально-правових ситуацій, коригує свою щоденну правову поведінку, формує своє правове оточення, демонструє свій правовий світогляд, намагається утвердити свої правові цінності, свою правову свободу, довести доцільність своїх правових інтенцій, а також нав'язати їх правовому оточенню та вплинути на кореляцію правової поведінки соціальних суб'єктів, з якими перебуває у правовідносинах, тощо.

Маніпулятивні технології (вже у більш класичному їх прояві) використовують у сфері правореалізації, наприклад, адвокат чи прокурор, намагаючись схилити правосуддя у той чи інший бік при прийнятті рішення. Їхнє мовлення – це специфічна форма координації поведінки індивідів, на яких спрямоване це мовлення. Через висловлювання мовець (продуцент мовлення, адресант) демонструє слухачеві (адресатові), що він пов'язує з ним певні сподівання. По-перше, він сподівається, що адресат зрозуміє його комунікативну мету («сподівання на розуміння» [14, с. 83]); по-друге, мовець сподівається, що слухач, розуміючи його мету, здійснить те, що «наказувала» мета, або зробить щось інше, що можна було би вважати оправданням чи поясненням невиконання мети мовця («сподівання на реакцію» [14, с. 84]). Відповідно до цього принципу і будуються всі висловлювання.

Але цей нюанс уже близький до третього аспекту, обраного нами в контексті підходу до вивчення права як спонукального типу мовлення, – *герменевтичного*, який впливає із двох попередніх (волютаративного й маніпулятивного), тому що базується на розшифруванні, розумінні й тлумаченні отриманої інформації.

Герменевтика пропонує практичній філософії комунікації «ідеалістичну настанову», суть якої зводиться до того, що свідомість, опосередкована мовленням, визначає матеріальне буття [15, с. 80]. Згідно з цією теорією, правова свідомість через трансформацію право-норм у регулятивну силу, здатну «програмувати» зовнішні рефлексії право-суб'єктів, пропонує матрично-трафаретну варіативність правової поведінки соціального суб'єкта з урахуванням індивідуальних особливостей сприйняття впливу соціокультурного простору. Якщо ж продукується модель систематично викривлюваного право-сприйняття, то формується «псевдо-комунікація». Так, учасники правовідносин, перебуваючи на різних рівнях право-уявлень і право-значень, відтворюють їх у «викривленій» правовій поведінці. Ступінь «викривлення» вимірюється рівнем правопорозуміння суб'єктів права у контексті виконання соціальних ролей.

Теорія комунікативної компетенції [15, с. 84] дає підстави вважати інтерсуб'єктивність права прогнозуванням право-випадків, тобто розуміти міжсуб'єктну правову комунікацію як площину дії права, звільнену від деформацій реальних суспільно-правових відносин. У центрі уваги постає мовленнєво-поведінкова діяльність як результат зрілості право-суб'єктів, їхнього право-сприйняття, право-рефлексії. Зasadничим принципом правової організації соціальних суб'єктів є правова комунікація, а правова поведінка виступає інструментальною предметною діяльністю, що опосередковується правилами. «Технічне» додержання цих правил сприяє структуруванню право-доцільної діяльності, спираючись на імперативи збереження суб'єктів, узгоджуючи їхні схильності і потреби.

У розрізі цієї проблематики доцільно згадати теорію соціокультурної ситуації технічного суспільства, яку розробив Ю. Габермас [16]. Абстрагуючись від цієї теорії, можемо констатувати, що формування моделей правомірної поведінки у суспільстві з високими технологічними знаннями представляє нерівноправну взаємодію між «системою» (офіційні нормативно-правові акти, ідеологія правової політики держави тощо – адресант) і окремим від неї «життєвим світом»

(правова реальність середнього право-суб'єкта – адресата із властивим йому певним рівнем світогляду, рівнем знань про соціокультурний простір). При цьому «система» за допомогою наявних у неї важелів (засоби масової інформації, просвітництва, освіта тощо) впливає на право-суб'єкта, нав'язуючи йому уявлення про норми і цінності. Відповідно, для безпроблемного перебування у соціокультурному просторі, у правовому полі держави соціальному суб'єктові необхідна особлива право-комунікативна компетентність у діалозі «системи» і власного «життєвого світу». Ця компетентність має охоплювати не лише правознання, право-світогляд, а й реальну соціально-правову критику, що дасть право-суб'єктові певну свободу і самостійність як соціально-правовій особистості.

Однак яким би досконалим не був текст права, поняття, «декодовані» з нього, набудуть змісту лише у право-мисленні соціального суб'єкта. «Лише завдяки одному з учасників герменевтичної розмови, інтерпретаторові, другий учасник, текст, взагалі набуває голосу. Лише завдяки йому письмові позначення знову перетворюються на зміст» [18, с. 451]. При цьому мова права розрахована не на спеціаліста-правосприймача, а на кожного дієздатного і правоздатного громадянина як носія правової культури й активного учасника правовідносин. Загалом індивідуальне тлумачення тексту права полягає в тому, що «спочатку просто перелічуються виділені зв'язки, і тільки потім із них формується нова змістова структура, неодмінно відображаючи теоретичні прагнення інтерпретатора» [19, с. 237]. Соціальний суб'єкт виділяє «цікаві» для себе моменти права, поєднує їх за сферою застосування, важливістю тощо у так звану правову мережу, що впливає на його правовий світогляд, звичайно, враховуючи власні правові ціннісні орієнтири, тим самим виступаючи своєрідним інтерпретатором права.

Якщо розуміти інтерпретацію права як психологічний процес (діяльність право-мислення), то, на думку А. Славської [20], можна виділити два типи інтерпретаторів: перший – це ті, хто намагається максимально беземоційно розкрити логіку правового тексту, відводячи власні враження на другий план; другий – ті, хто прагне виробити власну позицію щодо сприйнятих право-норм. Є підстави вважати, що більшість право-сприймачів належить до другої категорії інтерпретаторів права, оскільки правовий світогляд кожного окремого індивіда наділений оцінювальною функцією і є власною позицією

щодо «правильності» права. Однак, на нашу думку, право-сприймач за нейтральних умов правовідносин є гібридним (змішаним) типом інтерпретаторів права. Адже, по-перше, право як таке дає лише незначну можливість інтерпретації, будучи загальнообов'язковим до виконання; по-друге, саме право формує правовий світогляд соціального суб'єкта, подаючи конгломероване ядро право-орієнтаційної інформації; по-третє, соціальний суб'єкт не ставить собі за мету проаналізувати й інтерпретувати право по-своєму, а бере його за основу (інструкцію) правової поведінки в соціумі.

Кодування і декодування мови права виводить його на «трансцендентно-«адоративний рівень» [1, с. 219]. Це означає, що текст права віддається від автора (право-творця, адресанта), від його способу мислення; реалізується контекстуальна функція права, що унеможливорює оказіональне (випадкове, вибіркоче) застосування елементів права адресатом. Адже право, як ми зазначали раніше, вирізняється неподільною цілісністю цілеспрямованого впливу. У цьому контексті пріоритетну роль відіграє адресат, якого доречно буде називати мовою психологів реципієнтом (від грец. *receptor* – приймаючий), тобто суб'єктом, який отримує і перетворює вплив. При цьому він інформацію має не тільки просто прийняти, а й зрозуміти та осмислити. Така рецепція права у свідомість соціального суб'єкта забезпечується шляхом зіставлення й узгодження отриманої інформації з уже наявним світоглядом, досвідом, знаннями; і що більше підстав для зіставлення, то глибшою і детальнішою може бути інтерпретація нової «порції» права.

Висновки. Отже, право можна вважати особливим типом мовлення та комунікації зі специфічними характеристиками залежно від того, хто виступає адресантом та адресатом; причому ці характеристики в сукупності тільки доповнюють одна одну й забезпечують цілісний підхід до вивчення феномену права. Право є спонукальним мовленням (волютативним, маніпулятивним, герменевтичним), у якому максимально повно викоремлюються основні суб'єкти (мовою комунікації – адресант і адресат), які залежно від ситуації та аналітичного підходу можуть мінятися (іноді навіть між собою), але однозначно дотримуються комунікативних технологій впливовості мовлення та свідомого сприйняття.

Список літератури

1. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності) / О. Федик. – Львів : Світ, 2002. – 192 с.

2. Балинська О.М. Правова комунікація: вербально-біхевіористський підхід: монографія / О.М. Балинська. – Львів : ПАІС, 2008. – 212 с.
3. Кондаков И. Психология. Иллюстрированный словарь / И. Кондаков. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 512 с.
4. Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора. – К. : Основи, 2003. – 503 с.
5. Левинас Э. Диахрония и репрезентация / Э. Левинас // Интенциональность и текстуальность. Философская мысль Франции XX века. – Томск : Водолей, 1998. – С. 141-161.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТ “Перун”, 2004. – 1440 с.
7. Бачинін В. Філософія права / В. Бачинін, М. Панов. – К. : Ін Юре, 2002. – 472 с.
8. Гегель Г.В.Ф. Основи філософії права / Г.В.Ф. Гегель. – К. : Юніверс, 2000. – 336 с.
9. Чумаченко Г. Чи має політик бути юристом / Г. Чумаченко // Юридичний журнал. – 2004. – № 3. – С. 24-26.
10. Сливка С. Українська національна філософія права: антологічний ракурс / С. Сливка. – Львів : Воля, 2001. – 168 с.
11. Беяева И.В. Феномен речевой манипуляции: лингвоюридические аспекты: монография / И.В. Беяева. – Ростов н/д. : СКАГС, 2008. – 243 с.
12. Попович М. Байдужість – поле для маніпуляції / М. Попович // І. – № 30. – Львів, 2003. – С. 10-25.
13. Маркузе Г. Одномерный человек / Г. Маркузе. – М., 1994. – 368 с.
14. Обращение. Текст. Высказывание. – М. : Наука, 1989. – 176 с.
15. Єрмоленко А. Комунікативна практична філософія / А. Єрмоленко. – К. : Лібра, 1999. – 488 с.
16. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. Московские лекции и интервью / Ю. Хабермас. – М. : Изд. центр Academia, 1995. – 245 с.
17. Менегетти А. Система и личность / А. Менегетти. – М. : Серебряные нити, 1996. – 128 с.
18. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики / Х.-Г. Гадамер. – М. : Прогресс, 1988. – 704 с.
19. Рикёр П. Конфликт интерпретаций: Очерки о герменевтике / П. Рикер. – М. : Медиум, 1995. – 46 с.
20. Славская А. Интерпретация как предмет психологического исследования / А. Славская // Психологический журнал. – 1994. – № 6. – С. 78-88.

Стаття надійшла до редколегії 19 червня 2012 року.

Рекомендована до опублікування у “Віснику” членом редколегії М.В. Никифороком.

О.М. Balynska

LAW AS A TYPE INCENTIVE SPEECH

Summary

The author examines the law as a kind of imperative information, means of influencing, the result and purpose of social and communicative interpretation.

Keywords: law, sender, recipient, imperative, intentionality, manipulation.

О.М. Balynska

ПРАВО КАК ТИП ПОБУДИТЕЛЬНОГО ВЕЩАНИЯ

Аннотация

Автор рассматривает право как разновидность приказной информации, средство воздействия, результат социально-коммуникативного толкования.

Ключевые слова: право, адресант, адресат, волюнтаривность, интенциональность, манипулятивность, герменевтика.